

Úvod

Publikácia Slovenské výtvarné umenie 1949 – 1989 z pohľadu dobovej literatúry je výsledkom vedeckovýskumnej úlohy, ktorá sa v rokoch 2000 – 2004 realizovala na pôde Vysokej školy výtvarných umení, pôvodne ako projekt Katedry dejín a teórie umenia, od roku 2002 ako výskumná úloha sekcie vedy a výskumu Inštitútu umenia a vedy. Projekt bol zameraný na vyhľadávanie, spracovanie a umeleckohistorické vyhodnotenie autentických dobových textov o domácom umení druhej polovice 20. storočia, ktoré sú cenným prameňom pri rekonštrukcii, poznaní a chápaní umenia sledovaného obdobia. Časovo ohraničenie výskumu rokmi 1949 až 1989 vychádza z politických a kultúrno-spoločenských determinánt a dokumentuje zložitý domáci umelecký vývoj od prijatia dogmy socialistického realizmu ako jedinej umeleckej metódy cez nástup mladých umelcov v období uvoľňovania po XX. zjazde KSSZ a pokračujúcu liberalizáciu spoločnosti počas Pražskej jari až po opakovaný nástup komunistickej diktatúry po roku 1968 a jej pád v roku 1989.

Slovenské umenie sledovaného obdobia predstavuje zložito štruktúrovaný celok, ktorého profil ovplyvnil spoločensko-politický vývoj krajiny, poznačený striedaním krátkych období liberalizácie spoločnosti s obdobiami regresu. Nepriaznivá politická situácia, predovšetkým obdobie po februárovom prevrate v roku 1948 a neskôr po okupácii Československa v roku 1968, ovplyvnila nielen bezprostrednú realitu umenia a kultúry, ale aj skutočnosť, že prvé pokusy o syntetizujúci pohľad na moderné a súčasné umenie sa objavili až po roku 1989 v zmenenej politickej atmosfére. Vydanie veľkých dejín výtvarného umenia 20. storočia na Slovensku,¹ ako aj spracovanie histórie parciálnych umeleckých

---

¹ Rusinová, Z. (ed.): Dejiny slovenského výtvarného umenia – 20. storočie. SNG, Bratislava 2000.

tendencií² vytvorilo priestor na realizáciu publikácie, založenej na spracovaní dobových dokumentov, ktorá v našom kontexte pre sledované obdobie chýba.

Ide o typ práce, ktorá ponúka výber autentických textov v širokom zábere – od teoretických a kritických cez eseje a umelecké manifesty až po dobovú publicistiku. Texty zaradené do výberu nereprezentujú z hľadiska kvality homogénnu skupinu. Na jednej strane ju tvoria zásadné materiály, ktoré posunuli uvažovanie o umení sledovaného obdobia a ich platnosť nebola spochybnená ani v súčasnosti. Do druhej skupiny sú zahrnuté texty relevantné z hľadiska doby, dokumentujúce zložitosť a nejednoznačnosť vývoja³, ktorý nemal charakter lineárnej postupnosti, ale realizoval sa nepriamo, odbočením, okľukou, omylmi i recidívami. Na rozdiel od dejín výtvarného umenia, ktoré sú interpretáciou sumy historických faktov a súboru zachovaných umeleckých artefaktov, kde zohráva dôležitú úlohu časový odstup od minulosti, predložená práca ponúka pohľad na dobu, tak ako ju videli a prežívali jej priami účastníci, bez ohľadu na to, na ktorej strane politicky a kultúrne rozdelenej spoločnosti stáli.

Metodika práce vychádza z porovnateľných korpusov, ktoré boli vydané v nedávnej minulosti.⁴ Na prvom mieste treba uviesť publikáciu *České umění 1938 – 1989*⁵ autorov Jiřího Ševčíka, Pavlíny Morganovej a Dagmar Duškovéj, vedeckovýskumných pracovníkov pražskej Akadémie výtvarných umení, ktorá sa stala vzhľadom na príbuznosť umeleckého vývoja obidvoch národných kultúr i s ohľadom na spoločnú minulosť dôležitým metodologickým východiskom. Napriek tomu sa predložená práca od projektu pražských kolegov líši predovšetkým výberom a skladbou textov, ktoré boli do záverečného korpusu zaradené. V publikácii pražského tímu dominujú relevantné texty teoretikov, kritikov i samotných umelcov a dobová politická spisba sa obmedzila na reprezentatívne ukážky vtedajšej politickej a ideologickej špičky.⁶ V predloženej publikácii sa väčší dôraz kladie na odkrývanie širšieho dobového kultúrneho

² Rusinová, Z. (ed.): *Šesťdesiate roky v slovenskom výtvarnom umení*. SNG, Bratislava 1995.

Rusinová, Z. (ed.): *Umenie akcie 1965 – 1989*. SNG, Bratislava 2001.

Hrabušický, A. (ed.): *Slovenské vizuálne umenie 1970 – 1985*. SNG, Bratislava 2003.

³ Vývoj sa tu nechápe v zmysle pokroku, ale v zmysle permanentných premien.

⁴ Harrison, Ch. – Wood, P.: *Art in Theory 1900 – 1990. An Anthology of Changing Ideas*. Blackwell Publisher, Oxford 1995. Robinson, H. (ed.): *Feminism – Art – Theory. An Anthology 1968 – 2000*. Blackwell Publisher, Oxford 2001. Hoptman, L. – Pospiszyl, T.: *Primary Documents. A Sourcebook for Eastern and Central European Art since the 1950s*. The Museum of Modern Art, New York 2002. Tieto zahraničné publikácie porovnateľného zamerania slúžili na precizovanie parciálnych koncepcných problémov.

⁵ Ševčík, J. – Morganová, P. – Dušková, D.: *České umění 1938 – 1989*. Academia, Praha 2001.

⁶ Výnimkou je zaradenie stenografického záznamu z vypočúvania Emila Fillu, ktoré sa uskutočnilo v súvislosti s jeho pripravovanou výstavou v roku 1951, v období zostreňného ideologického boja

a politického kontextu prostredníctvom väčšieho žánrového rozpätia citovných textov. Snaha poukázať a náznakovo rekonštruovať súvislosti a premeny samotného umenia a umeleckej kritiky vyústila do stratégie, kde sa popri samonosných textoch uplatnili aj príspevky, ktoré boli výsledkom diskusií i ostrejšej výmeny názorov v médiách. Ich prostredníctvom sa čitateľovi ponúka plastickejší obraz jednotlivých období sledovaného časového úseku. V rámci tejto koncepcie dostali priestor aj citáty textov, ktoré dokumentujú koexistenciu českej a slovenskej kultúry, vrátane jej dobových problémov, videných cez optiku moci (štátoprávne usporiadanie), a asymetrického kultúrneho vývoja.

V prospech koncepcie, ktorá zohľadnila nielen kvalitné odborné príspevky a reprezentatívne ideologické texty, ale aj dobovú publicistiku, rozhodlo viacero faktorov.

Na prvom mieste skutočnosť, že jednu z cieľových čitateľských skupín, ktorým je kniha určená, tvoria aj mladší kolegovia a kolegyne, historici a kritici umenia, ako aj študenti histórie, dejín umenia i umeleckých škôl, ktorí nežili v danej dobe a nemajú žiadnu skúsenosť s totalitným režimom, s jeho otvorenými represívnymi tlakmi na potenciálnych odporcov, ale ani s rafinovanými stratégiami nepriameho nátlaku. Práve publicistické žánre – predovšetkým hodnotenia výstav, ktoré neboli poplatné dobovej ideológii – odhaľujú reálne nebezpečenstvo, ktoré systém pre svojich nedostatočne lojálnych občanov predstavoval nielen v 50. rokoch, ale aj v neskoršom období 70. a dokonca i 80. rokov. Texty plné hrubých zjednodušení, vulgarizácie a osobných útokov neprinesli dotknutým výtvarníkom a kritikom len konkrétny postih, či už formou zákazu výstavy, jej predčasného ukončenia, vylúčením zo zväzu, stratou zamestnania, alebo obmedzením osobných slobôd, napr. odobratím pasu, ale plnili aj funkciu preventívnu – vysielaním varovných signálov k potenciálnym kritikom systému.

Druhým závažným dôvodom sú príspevky historikov a kritikov umenia napísané po roku 1989, ktoré sa snažia o prehodnotenie umenia vznikajúceho v období tzv. normalizácie, ale predovšetkým o nové, kritické čítanie disidentskej paradigmy.⁷ Napriek legitímnosti a dokonca užitočnosti takého prístupu⁸ prinášajú publikované texty popri relevantných interpretáciách i nové, zjedno-

---

proti moderne a avantgarde. Bližšie pozri: Ševčík, J. – Morganová, P. – Dušková, D.: *České umění 1938 – 1989*. Academia, Praha 2001, s. 172.

⁷ Predovšetkým Mária Orišková v publikácii *Dvojhlasné dejiny umenia*, Petrus, Bratislava 2002, v kapitole *Reflexia stredo-východoeurópskeho umenia na Východe: model disidentského umenia a jeho kritika*, s. 57.

⁸ Viaceré texty venované tejto problematike pozri Bakoš, J.: *Umelec v kletke*. SCCAN, Bratislava 1999.

dušujúce pohľady, vyplývajúce z paušálneho, nedostatočne diferencovaného hodnotenia doby, alebo sa dokonca vyznačujú prevrátenou optikou, ktorá odpor domácich umelcov voči ideológii bagatelizuje a nepriamo zvýznamňuje postoje mlčiacej väčšiny⁹. Viaceré odborné štúdie venované tomu obdobiu však prinášajú čítanie z opačnej perspektívy, konštatujú, že „jednou z mnohých príčin“, prečo bola „... miera priamych represíí na Slovensku (...) neporovnateľne menšia ako v Česku“, bol „menší odpor slovenskej spoločnosti voči prebiehajúcej normalizácii“.¹⁰

Publikácia je členená na šesť samostatných kapitol, ktoré sú zoradené chronologicky a rámcované dôležitými politickými alebo kultúrnymi udalosťami: 1949 – 1956; 1957 – 1963; 1964 – 1968; 1969 – 1972; 1973 – 1985; 1986 – 1989. V úvode každej kapitoly je zaradená štúdia, ktorá pojednáva o ťažiskových udalostiach a kultúrno-spoločenských problémoch sledovaného časového úseku. Napriek identickému metodickému postupu je proporcia medzi faktografickými údajmi usporiadanými v chronologickom poriadku a interpretáciou špecifických fenoménov sledovaného úseku v každej kapitole odlišná. Dobrým príkladom je rozdielna koncepcia úvodnej štúdie 4. a 5. kapitoly. Zatiaľ čo pre pochopenie zlomových rokov 1969 – 1972 je dôležitá chronológia, dokumentujúca prelínanie výstavných udalostí a projektov patriacich trom odcudzeným časovým líniam (stratenej minulosti spájanej s rokom 1968, ambivalentnej prítomnosti a schizoidnej budúcnosti), obdobie rokov 1973 – 1985 si vyžadovalo zdôrazniť zmenu spoločenskej a umeleckej paradigmy a ukázať modelové situácie, v ktorých sa výtvarníci z obidvoch častí vzdalujúceho sveta nachádzali a ako sa rozpory doby pokúšali riešiť.

Do práce bolo zaradených viac ako sto historických dokumentov, čo predstavuje jednu tretinu všetkých excerpovaných materiálov, ktoré sa dostali do

---

⁹ Neplatnosť výrokov typu „... umelec bol postavený pred voľbu, mohol byť poslušný alebo neposlušný a potom potrestaný, čo sa na Slovensku vlastne nestalo“, ktoré v publikácii Dvojhlasné dejiny umenia uvádza Mária Orišková, možno vyvrátiť faktograficky, uvedením niekoľkých základných kategórií postihov, ktoré sa dotkli desiatok umelcov a kritikov umenia: a/ strata zamestnania alebo preradenie na nekvalifikované miesto, vylúčenie zo Zväzu slovenských výtvarných umelcov, vylúčenie zo štúdia, b/ zákaz výstavy alebo jej predčasné ukončenie, c/ vylúčenie diela z výstavy, zničenie diela, d/ skartovanie publikácie, e/ vypočúvanie na ŠTB, f/ odobratie pasu, g/ vynútená emigrácia. Bližšie informácie s odkazmi na ďalšie mená pozri Slovenské výtvarné umenie 1970 – 1985. SNG, Bratislava 2003. Slovník svetového a slovenského výtvarného umenia druhej polovice 20. storočia (heslá Normalizácia, Neoficiálne umenie). Kruh súčasného umenia Profil, Bratislava 1999.

¹⁰ Marušíak, J.: Slovenská spoločnosť za normalizácie. In: Pekník, M. (ed.): Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Zborník z XI. ročníka seminára pre učiteľov dejepisu a občianskej výchovy, historikov a archivárov, Liberec, 2001. Veda, Bratislava 2003, s. 120.

užšieho výberu. Texty boli excerptované z dobovej periodickej i neperiodickej tlače, ako aj zo samizdatovej literatúry. Len výnimočne sa objavujú citáty z knižne publikovaných textov, ako napríklad skrátaná verzia jednej kapitoly knihy Ľudovíta Petrárskeho *Písmo a obraz* (Pallas, Bratislava 1971) a *Správa o činnosti Zväzu slovenských výtvarných umelcov*, ktorá bola prevzatá z knihy *Za socialistické umenie* (Slovenský spisovateľ, Bratislava 1974).

Pri výbere textov som uprednostňovala širšie koncipované materiály pred monografickými štúdiami o jednotlivých umelcoch. Takto úzko zameraný typ príspevku bol akceptovaný iba za predpokladu, že jeho závery sa týkali všeobecnejších umeleckohistorických problémov a osobitých kultúrnych fenoménov.

Vnútoraná štruktúra kapitol zachováva chronologickú postupnosť. Tento kľúč vytvoril jedinečnú príležitosť porovnávať časovo synchronne, ale obsahovo nekompatibilné názory, ktoré sa z ideologických dôvodov nemohli konfrontovať v období ich vzniku. Každý citovaný text je uvedený krátkou anotáciou s bibliografickými údajmi, odkazujúcimi na originálny zdroj publikovaného textu, prípadne zdroj, z ktorého bol text sekundárne prevzatý. Súčasťou anotácie je širšia charakteristika textu a jeho zasadenie do dobového kultúrneho kontextu pomocou poznámkového aparátu, ktorý dokumentuje jeho distribúciu a podiel na dobovej diskusii, ako aj neskoršiu umeleckohistorickú reflexiu.

Stanovené kritériá výberu, dané na jednej strane časovým vymedzením práce, na druhej strane žánrovou selekciou, do určitej miery znevýhodnili časť autorov. Na prvý pohľad je zrejmé, že niektorí teoretici, historici a kritici umenia sú v publikácii citovaní opakovane vo viacerých kapitolách (Ján Abelovský, Radislav Matuščík, Ľudovít Petrársky, Tomáš Štraus, Marian Városov), iní, ktorí majú v sledovanom období porovnateľnú publikačnú činnosť, nie sú zastúpení vôbec, alebo len selektívne. Jedným z dôvodov je skutočnosť, že viacerí autori preorientovali svoj záujem z moderného a súčasného umenia na staršie dejiny umenia (Karol Kahoun) alebo metodológiu umenia (Ján Bakoš), z problematiky umenia 20. storočia preferovali jeho prvú polovicu (napr. Karol Vaculík, čiastočne aj Ľudmila Peterajová), v sledovanom období sa venovali predovšetkým koncepcii a realizácii dôležitých výstav (Zuzana Bartošová), alebo ide o autorov, ktorí staršie texty spĺňajúce kritériá zaradenia do publikácie v neskoršom období (po roku 1989) zásadne prepracovali (Václav Macek, Aurel Hrabušický). Nakoniec, cieľom publikácie nebolo prezentovať práce všetkých relevantných osobností, ktoré sa v danej dobe k umeleckej produkcii na Slovensku vyjadrovali, ale vybrať texty dôležité pre pochopenie kultúrno-spoločenského kontextu. Z tohto dôvodu nie sú v práci zahrnuté početné oficiálne príspevky, vyznačujúce sa stereotypnosťou a ideologickým klišé (napr. Pavol

Michalides), alebo špecifické príspevky venované marxistickej estetike (napr. Teodora Kuklinková).

V tomto kontexte treba zdôrazniť, že výber citátov dobových textov, ktoré predkladám, si nenárokujú byť vyčerpávajúcim pohľadom na zložité obdobie slovenskej kultúry a umenia v rokoch 1949 – 1989. Mojou ambíciou bolo prostredníctvom modelových ukážok priblížiť dobovú atmosféru vzniku a vývoja relevantných umeleckých stratégií, ako aj osobných umeleckých programov a zdôrazniť zložitosť a nejednoznačnosť týchto procesov. Zasadením jednotlivých textových materiálov do širšieho dobového kontextu som sa pokúsila nielen ukázať plastický obraz sledovaného obdobia, ale aj kontextuálnosť a procesuálnosť hodnotenia umeleckej tvorby a relatívnosť dobových interpretácií, ako aj úskalia dodatočnej mýtizácie a mystifikácie minulosti. Jedným z cieľov publikácie je podporiť kritické myslenie odbornej i širšej kultúrnej verejnosti a eliminovať nekritické opieranie sa o authority a mechanické preberanie a opakovanie názorov bez poznania pramennej literatúry.

Napriek tomu, že zámerom projektu bola snaha odhaliť časť minulosti, dúfam, že predložený materiál môže poslúžiť aj na poznanie a lepšie pochopenie našej doby a nás samotných.